

KAPITEL I

Jødernes politiske historie

fra Aleksander den Store (333 f.Kr.)
til Bar Kokba-opstanden (138 e.Kr.)

Indledende bemærkninger om kultur, politik, religion

I ethvert samfund er der perioder, som i historiebøgerne betegnes som kulturelle og politiske højdepunkter. Disse epoker er i reglen kendetegnet ved, at der indtræder afgørende nye begivenheder og sker politiske ændringer, som afføder mærkbare forandringer i kulturlivet. Tidsrummet ca. 300 f.Kr. til ca. 135 e.Kr. er et eksempel på en sådan periode, hvor *en rivende udvikling* i Middelhavsområdet fandt sted. Det gælder både for det politiske, det sociale og det religiøse liv.

På den politiske scene skete der en række magtskift mellem forskellige stormagter. Disse politiske omvæltninger indebar, at jøderne i og uden for Palæstina kom til at leve under stærkt foranderlige religiøse og sociale vilkår. De mange krige geo-politiske indvirkninger med nedbrydning af tidligere geografiske og nationale skel åbnede for en række kulturmøder, hvor enkelt-individets og grupperes selvforståelse og verdenssyn blev ændret. Mange af krige i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse førte til flytning af landegrænser og befolkningsgrupper og til ændringer i magtforhold m.m. Disse krige kan derfor i høj grad betragtes som kulturskabende og -forandrende faktorer, og det er blandt andet i dette lys, de skal ses.

Kultur skal i denne sammenhæng forstås som en helhed, hvori blandt andet sociale, økonomiske, historiske, politiske, geografiske og religiøse komponenter indgår. Som sådan danner kultur rammen om en gruppe menneskers, eventuelt folkeslags, liv og vaner. Når tidligere relativt adskilte etniske og religiøse grupper mødtes som resultat af nye storpolitiske magtkonstellationer, kan det således ikke undre, at det førte til reinterpreterationer og transformationer af blandt andet religiøse traditioner. Et hovedformål med denne bog er at afdække *sammenhænge* mellem de politiske, sociale, religiøse og filosofiske forhold og forandringer, der fandt sted *i kulturmødets smeltedigel*. Disse sammenhænge viser sig blandt andet ved, at jødernes reli-

giøse liv med det til tider stærkt nationale islæt kom under kraftig påvirkning af fremmede kulturer og religioner. Samtidig stræbte mange jøder efter at bevare deres religiøse særpræg og identitet midt i den hellenistisk-romerske tids omvæltnings- og opbrudsstemning (jf. f.eks. kap. 4 om de jødiske grupperinger).

De politiske kår, som gjaldt for jøderne i Palæstina og nabolandene, har i vidt omfang også været gældende for de første kristne, der af de politiske myndigheder blev betragtet som en gruppe *inden for* jødedommen. Relevansen af jødernes politiske historie for arbejdet med NT er derfor åbenlys. Desuden er det jødedommen i den periode, vi skal beskæftige os med, som danner baggrund og udgør kontekst for Jesus, Paulus og de første kristne. Det er derfor vanskeligt at forstå de problemer, som drøftes i de nytestamentlige skrifter, uden et kendskab til såvel samtidens jødedom som den hellenistisk-romerske verden.

Palæstina under persisk herredømme 539-333 f.kr.

Ifølge de gammeltestamentlige traditioner blev det davidiske kongerige Israel (det senere Palæstina) omkring år 1000 f.Kr. opløst og ved Davids søn kong Salomos død i ca. 930 f.Kr. delt i et Nord- og et Sydrige, som blev benævnt henholdsvis Israel og Juda. Da det politisk noget urolige og ustabile Nordrige i 722 f.Kr. blev indtaget af assyrerne, blev der deporteret mange jøder – eller israeliter, som de bibelske skrifter betegnede jøderne¹ fra Nordriget indtil det babylonske eksil – derfra, mens andre folkeslag bosatte sig i landet.

Efter assyrernes magtovertagelse blev det tidligere Nordrige (fra da af Samaria) beboet af en udpræget blandingsbefolkning, idet det kom under endnu større indflydelse fra andre kulturer og religioner, herunder kana'anæisk religion, end tilfældet var med Sydriget, der havde Jerusalem som sit centrum. De deporterede jøder, som levede i diasporaen efter assyrernes erobringer, blev spredt og blandet med andre folkeslag i en sådan grad, at vi ikke kan tale om en egentlig diasporajødedom på dette tidlige tidspunkt.

Inden for nyere gammeltestamentlig forskning er der sået betydelig tvivl om dateringen af disse begivenheder. Herhjemme har især københavnske gammeltestamentlere under betegnelsen "københavnerskolen" argumenteret for en langt senere datering, ligesom de har forholdt sig kritiske til historiciteten af de storpolitiske begivenheder, som GT beretter om, for perioden ca. 1000 til især 587 f.Kr. Københavnerskolen har henvist til, at et samlet israelitisk imperium under David og Salomo i det 10. årh. f.Kr. ikke er

1 Egentlig *judaerne*, som er afledet af navnet på en af de tolv stammer, *Juda*. Der er ikke først og fremmest tale om en geografisk-politisk betegnelse, som vi genfinder i *Judæa*, men om en fælles kulturel og religiøs identitet. Netop det babylonske eksil havde demonstreret, at den israelitiske kultur og religion også kunne eksistere uden for Jerusalem og Palæstina, dvs. uafhængig af geografi.

bevidnet af andre kilder end de gammeltestamentlige selv. Tilsvarende er eksistensen af staten Juda først bevidnet nogle hundrede år senere i de øvrige nærorientalske kilder. Måske har der eksisteret en vis David i form af en jødisk høvding et eller andet sted i Judæa, men ikke den David, GT beretter om som en mægtig konge. Beretningerne om ham er ifølge københavnerskolen næppe før-eksilske, men snarere bevidnelser af, hvordan den persisk-hellenistiske tid har opfattet Davidsskikkelsen.

Metodisk set afspejler udviklingen inden for den gammeltestamentlige forskning, at man har forladt et tidligere udbredt princip, at så længe de begivenheder, de bibelske skrifter beretter om, ikke var modsagt af f.eks. arkæologiske resultater, blev de regnet for historiske. I dag går tendensen i stedet i retning af at behandle de bibelske tekster som andre antikke kilder, der skal efterprøves kritisk. Det indebærer blandt andet, at indholdet af den enkelte kilde skal bekræftes af andre kilder, særligt hvis dens ideologiske intention giver anledning til at betvivle dens historiske troværdighed.

Udviklingen inden for den gammeltestamentlige eksegese tydeliggør, at en historisk rekonstruktion af nævnte periode er vanskelig. Det hænger især sammen med, at de gammeltestamentlige skrifers slutredaktion har fundet sted langt senere end de historiske begivenheder, som de beretter om. Det er derfor svært at gennemskue forholdet mellem en senere, religiøs ideologi og den forhistorie, som er tilrettelagt herudfra. Fra midten af det første årtusinde f.Kr. er de politiske begivenheder, som omtales i de gammeltestamentlige beretninger, i højere grad bevidnet af ikke-kanonisk materiale, og den historiske rekonstruktion af denne periode er derfor mindre usikker.

I 587 f.Kr. blev Sydriget erobret og byen Jerusalem og det jødiske tempel ødelagt af babylonerne. I kølvandet herpå fandt der betydningsfulde deportationer af jødiske grupper sted. Særligt kongehuset og landets øverste embedsmænd blev i fangenskab ført til Babylon, hvor mange af dem levede i kolonier. Ydre, sociale forhold bidrog til udviklingen af jødernes kulturelle og religiøse egenart. Selvom jøderne i diasporaen ikke havde nogen tempelkult som samlingspunkt, lykkedes det dem i vidt omfang at bevare en identitet og et særpræg ved at lægge vægt på overholdelse af *Moseloven*, særligt dens bud om *omskærelse* og *sabbat*. Desuden mødtes de i forsamlinger, som sidenhen udviklede sig til *synagogen*. Derved kunne de opretholde bevidstheden om at være udskilt fra de andre folkeslag og tilhøre det særligt udvalgte, jødiske folk. Den diasporajødedom, som her blev grundlagt, fik sidenhen afgørende betydning for kristendommens hurtige fremvækst.

Det babylonske herredømme (605-539 f.Kr.) smuldrede ganske gradvis og faldt i 539 f.Kr. for perserkongen Kyros den Store (556-530 f.Kr.), under

hvis ledelse Babylon erobredes, og riget blev udvidet, blandt andet med Egypten. Perserriket havde fra omkring 550 f.Kr. udviklet sig til et decideret imperium i Det Mellemste Østen, og det bevarede sin status som sådant i ca. 200 år. Med Kyros' erobring af det babylonske rige og de efterfølgende persiske regenters (især Darius I 522-486 f.Kr. og Xerxes 486-465 f.Kr.) udvidelser af det kom det persiske imperium til at omfatte en stor del af det østlige Middelhavsområde. Riget blev inddelt i kongedømmer (satrapier), som igen blev inddelt i provinser. Således var også Syrien, herunder Palæstina eller rettere den persiske provins i Judæa, *Jehud*, under persisk herredømme fra 539 f.Kr. til 333 (evt. 332) f.Kr. Hvert satrapi måtte betale skat til storkongen, indordne sig under persisk udenrigspolitik og i øvrigt undgå uro. Til det sidste formål var der udstationeret garnisonskommandanter rundt omkring i riget.

◆ *Babylon omkring 550 f.Kr.*

Magtskiftet fra assyriske og babylonske til persisk herredømme førte til et skift i politik over for de underlagte befolkningsgrupper. Dels foretog perserne ikke store tvangsdeportationer, dels indførte de ikke deres egen kult som statsreligion, sådan som assyrerne og babylonerne havde gjort. I stedet

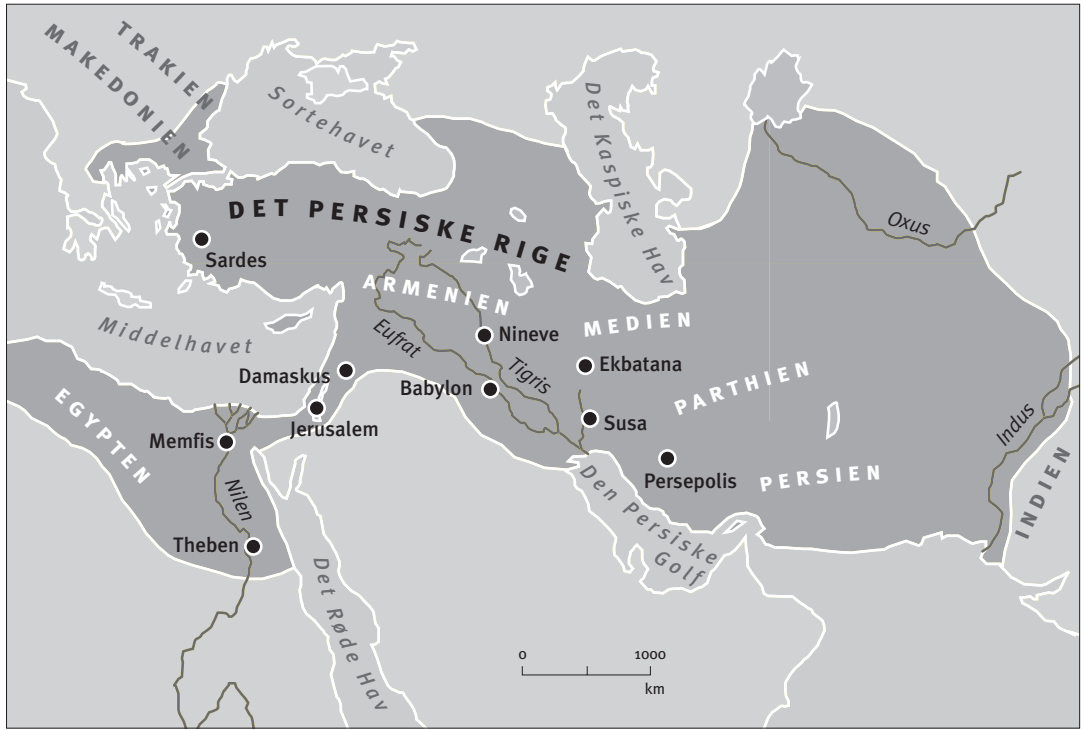
forsøgte de at opnå de underlagte befolkningsgruppers loyalitet over for de nye magthavere ved at undgå drastiske indgreb i de lokale forhold og ved at give plads til de enkelte etniske gruppers egenart. Resultatet blev et pluralistisk samfund, hvor jøderne eksisterede som en gruppe blandt andre. Sprogligt set viste tolerancepolitikken sig ved, at de persiske magthavere ikke anvendte deres eget sprog i officielle og embedsmæssige anliggender, men derimod aramæisk, som var udbredt i Syrien og Palæstina.

På det religiøse område førte tolerancen til en statslig støtte til jødisk religionsudøvelse. Allerede året efter, at det babylonske herredømme var blevet afløst af det persiske, udstedte kong Kyros et edikt (538 f.Kr.; 2 Krøn 36,22-23; Ezra 1,1-4 og 6,3-5), hvori han anmodede jøderne om at vende tilbage til Judæa, genopbygge templet i Jerusalem og gav dem de genstande tilbage, som den babylonske kong Nebukadnezar tidligere havde frarøvet templet (Ezra 6,5):

KILDE

I perserkongen Kyros' første regeringsår vakte Herren perserkongen Kyros' ånd, for at Herrens ord ved Jeremias kunne opfyldes. I hele sit kongerige lod han følgende bekendtgøre både mundtligt og skriftligt: 'Dette siger perserkongen Kyros: Herren, himlens Gud, har givet mig alle jordens kongeriger, og han har pålagt mig at bygge ham et hus i Jerusalem i Juda. Må Gud være med enhver iblandt jer af hele hans folk! Enhver skal drage op til Jerusalem i Juda og bygge på Herrens, Israels Guds, hus; det er den Gud, der er i Jerusalem. Overalt, hvor der er nogen tilbage, der bor som fremmede, skal stedets befolkning forsyne dem med sølv og guld, gods og kvæg tillige med frivillige gaver til Guds hus i Jerusalem'. (Ezra 1,1-4).

Størsteparten af eksil-jøderne forblev imidlertid i diasporaen, hvor de havde etableret sig gennem generationer. Da de sociale kår tilmed generelt var ringe for jøderne i Judæa, skred genopbygningsarbejdet under ledelse af statholderen Zerubbabel kun langsomt frem (520-515 f.Kr.), og templet stod først færdigt omkring 515 f.Kr. Dette genopbyggede tempel var angiveligt mere beskedent end det tidligere under Salomo (omkring 965 f.Kr.) og langt mindre prangende end det tempel, som flere hundrede år senere blev ombygget i perioden 20 f.Kr. til 63 e.Kr. på initiativ af Herodes den Store. Alligevel fik det en central betydning som kultsted, der bidrog til at gøre Jerusalem til et åndeligt centrum for jøder både i og uden for Judæa.

Som led i tolerance-politikken over for jøderne beordrede perserkongen, ifølge Ezras og Nehemias' bøger, at Ezra og Nehemias skulle rejse til Judæa for at støtte tempelarbejdet og den jødiske religionsudøvelse der.² Nehemias blev udnævnt til guvernør i Jerusalem, og på hans initiativ blev der opført en bymur som befæstning omkring Jerusalem. Under Ezra og Nehemias blev blandingsægteskaber forbudt, hvilket vidner om en tidlig etnisk bevidsthed blandt jøderne. Desuden blev overholdelse af sabbatten indskærpet. Ezra skildres som den, der spillede en central rolle i oplæringen af jøder i Moseloven, som med perserkongens tilladelse blev gældende lov for jøder i Jerusalem og hele Judæa. Jødisk religionsudøvelse nød således beskyttelse af den persiske regering, og der udviklede sig en art teokrati, hvis centrum var Jerusalemstempel med ypperstepræsten som leder. Jøderne havde med andre ord religiøs autonomi i et afgrænset område. Sidenhen (i makkabæertiden) udvik-

◆ Persien omkring
450 f.Kr

2 Der er problemer med dateringen af Ezra. Nogle hælder til den antagelse, at Ezra først kom til Jerusalem længe efter Nehemias.

lede dette teokrati sig til en decideret tempelstat i Judæa. Det var tilsyneladende under Nehemias, at staten Judæa blev genetableret som en uafhængig politisk enhed – dog naturligvis under persisk overhøjhed – efter at området helt tilbage til Zerubbabels tid var blevet ledet af guvernører i Samaria.

Ikke alle bifaldt imidlertid tempelbyggeriet og den jødiske konsolidering i Judæa. I det nordlige Samaria, det tidligere Nordrige, hvor fremmede folkeslags indtog efter assyrernes erobringer som nævnt havde ført til en større blanding med den tilbageblevne befolkning, end tilfældet var i den sydlige del, var indbyggerne ikke begejstrede for begunstigelsen af Jerusalem. Indbyggerne i Samaria, som jøderne ikke regnede for rette israelitter, var især utilfredse med perserkongernes støtte til Jerusalem. Fremmedgørelsen mellem Palæstinas nordlige og sydlige del voksede markant. Politisk og administrativt blev den kulturelle og religiøse adskillelse understøttet af en deling af Palæstina i en række provinser eller “stater”, som hver især blev ledet af et dynasti af lokale guvernører. Også Samaria og Judæa blev adskilt i to separate provinser.

Bevæger vi os fra det religiøse område til det kulturelle i bredere forstand, afspejler den persiske periode en øget international aktivitet blandt andet inden for handel. Det er vigtigt at gøre sig klart, at denne form for aktivitet ikke blot involverede køb og salg af materielle genstande, men samtidig kontakt mellem personer, udveksling af kulturelle traditioner og skikke m.m. Indtil for få årtier siden var den persiske periode kun i meget begrænset omfang udforsket arkæologisk, og vi havde stort set kun kendskab til Judæa i persisk tid fra litteratur fra perioden, som derfor er blevet betegnet som en næsten ukendt epoke i Palæstinas historie. De seneste årtiers udgravninger med talrige fund af mønter, segl, keramik, smykker og lignende har imidlertid øget vor viden om persertiden. F.eks. tyder fund af varer, især importerede produkter fra Fønikien, Egypten og ikke mindst Grækenland på en periode med stor international handel. Endvidere bekræfter de arkæologiske fund, at den græske kultur har befundet sig i en storhedstid, idet græsk indflydelse har vist sig på en række områder: anlæggelse af byer i græsk stil (se nedenfor), fund af græsk keramik, athenske krukke, græske drikkekar og attiske mønter samt græske motiver på segl m.m. Selvom der ikke er sået tvivl om det persiske imperiums politiske og militære rolle som supermagt i det østlige Middelhavsområde, synes den persiske indflydelse på den materielle kultur derimod at have været overskygget af den græske, især i kystområderne og Galilæa, mens bjergområderne, Judæa, Transjordanien og til dels Samaria var mere influeret af østlig, dvs. assyrisk, babylonsk og egyptisk kultur.

Samaritanere

Samaritanerne var landskabet Samarias befolkning, der fra omkring 330 f.Kr. udgjorde en selvstændig gruppe. Etnisk set var gruppen sammensat, men religiøst betragtede den sig som jøder, om end de jerusalemitiske orienterede jøder regnede den for en blandingsbefolkning, som de ikke anerkendte. Det skyldtes især, at samaritanerne ikke godtog Jerusalems primat og således ikke ville acceptere, at ofringerne udelukkende var tilladt i Jerusalems tempel. Samaritanerne praktiserede omskærelse, holdt sabbat og jødiske højtid. Men efter tilladelse fra Aleksander den Store (333 f.Kr.) opførte de deres egen helligdom, uafhængig af Jerusalem. Opførelsen fandt sted på bjerget Garizim. Foruden eget kultsted adskilte samaritanerne sig endvidere fra jøderne (dvs. de øvrige jøder, judæerne) ved kun at anerkende de fem Mosebøger. Det var dog navnlig opførelsen af helligdommen, der førte til bittert fjendskab og egentligt skisma mellem samaritanere og jøder (judæere). I hasmonæertiden (under Johannes Hyrkan) kom det ligefrem til et voldeligt opgør, hvor templet på Garizim (128 f.Kr.) og sidenhen byen Samaria (107 f.Kr.) blev ødelagt. Bjergene vedblev dog at være samaritanernes helligsted, til trods for at templet dér aldrig blev genopbygget. Mens Nehemias' og Ezras politik lagde grunden til jødedommens udvikling med centrum i Jerusalem, bidrog

den således samtidig til den endelige adskillelse mellem jøder og samaritanere. Det uigenkaldelige skisma fra 128 f.Kr. og fremefter skal ses som en tilspidsning af de gamle modsætninger mellem nord- og sydstammerne. I den proces, som førte til den endelige adskillelse, har de religiøse stridspunkter om centraliseringen i Jerusalem også haft politiske og økonomiske implikationer: Striden var således også udtryk for et rivaliserende forhold mellem Samaria og Jerusalem, mellem den samaritanske blandingsbefolkning og de jerusalemitiske jødiske ledere. For så vidt de tempelorienterede jøder kan siges at have repræsenteret en form for normativ jødedom, kan skismaet betragtes som grænsen for denne jødedomms tolerance. Skismaet er imidlertid mere en afspejling af, hvorledes forskellige interesser og holdninger *inden for* jødedommen har levet side om side i generationer, før det er kommet til et endeligt brud.

De jøder, der var orienteret mod Jerusalem, betragtede samaritanerne som halvt hedninger og halvt Jahvedyrkere. Dette fremgår blandt andet af en af vore vigtigste, om end polemiske, kilder, nemlig Josefus: Samaritanerne fremstilles som et folk, der frygtede Herren, men samtidig dyrkede deres egne guder (Josefus, *Ant* 9,288-291; 2 Kong 17,27-28.33.41; Ezra 4,2). Eller de beskrives slet og ret som frafaldne (Josefus, *Ant* 11,340-347). Samaritanernes påberåbelse af etnisk set at være en rest af den gamle Josefstamme blev ikke anerkendt, men de blev i stedet

betragtede som efterkommere af kolonisterne fra den assyriske periode. Dog kan Josefus også omtale samaritanerne som en del af det jødiske folk (Josefus, *Ant* 11,302-303). I øvrigt fortæller Josefus i sin beretning om skismaet, at en del af præsteskabet i Jerusalem drog nordpå i protest mod blandede ægteskaber (Josefus, *Ant* 11,306-312). Dersom præsterne har spillet en afgørende rolle for skismaet, har vi en vis parallel til dannelsen af menigheden i Qumran, hvor en præstestyret jødisk gruppe protesterede imod den gængse religionsudøvelse i Jerusalem.

Fjendskabet mellem jøder og samaritanere er bevidnet adskillige steder i NT, som afspejler en dobbelt holdning til

samaritanerne. F.eks. refereres et negativt syn på dem i notitser om, at jøder betragtede samaritanere som fremmede (Luk 17,18) og ønskede at undgå handelsforbindelser med dem (Joh 4,9), i brugen af ordet samaritaner som skældsord (Joh 8,48), i uviljen til at betræde deres jord (Matt 10,5; modsat ApG 8,5-25) eller i hentydninger til samaritaneres uvenlighed (Luk 9,51-56). Desto mere provokerende for jøderne har de traditioner været, der har ladet Jesus fremhæve en samaritaners handling som paradigmatiske (Luk 10,30-37; 17,11-19) eller negligeret forskellen mellem gudsdyrkelse på bjerget Garizim og i Jerusalem (Joh 4,20-24).

Sammenfattende betegner den persiske periode begyndelsen på det andet tempels tid (afsluttet i 70 e.Kr. med templets fald). Den er kendetegnet ved delvis tilbagevenden fra det babylonske eksil, genopbygning af templet, konsolidering af jødedommen, gradvis opbygning af et teokratisk styre i Judæa med Moseloven som gældende lov og ypperstepræsten som leder. Sideløbende med styrkelsen af jødedommen i Judæa tilspidises imidlertid konflikterne mellem jøder og samaritanere. Blandt andet arkæologiske fund afspejler kontakt til fremmede kulturer. Den persiske politik over for jødisk religionsudøvelse er kendetegnet ved forståelse og konkret støtte til genopbygningsarbejdet. Nøgleordene er således: tempel, tolerance og teokrati.